O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
KRIMINOLOGIYA TADQIQOT INSTITUTI

KRIMINOLOGIK FAOLIYAT

ILMIY-AMALIY JURNAL

№ 3-2026 (8)

ISSN: 3060-5024

KRIMINOLOGIK FAOLIYAT

ILMIY-AMALIY JURNAL

№3 / 2026 (8)

ISSN: 3060-5024

MUASSIS: O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI KRIMINOLOGIYA TADQIQOT INSTITUTI

Tahrir hay’ati raisi
Berdialiyev Baxtiyor Erkinovich
Institut boshlig‘i, yuridik fanlar bo‘yicha falsafa doktori

Tahrir hay’ati a’zolari
Niyazmetov Ikrom Masharipovich
O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi mas’ul xodimi, tahrir hay’ati raisi o‘rinbosari
Azim Shuhrat Obid o‘g‘li
yuridik fanlar bo‘yicha falsafa doktori
Nigmatov Ruftullo Olimdjonovich
falsafa doktori, professor
Sharafutdinov Alisher Ozodovich
O‘zbekiston Respublikasida xizmat ko‘rsatgan yurist, dotsent
Ismailov Isamiddin
yuridik fanlar doktori, professor
Turg‘unov Murod Tursunbayevich
yuridik fanlar doktori, professor
Niyozova Salomat Saparovna
yuridik fanlar doktori, professor
Zakirova Adina Gulyamovna
yuridik fanlar doktori, professor
Ziyodullayev Muzaffar Ziyodullayevich
yuridik fanlar doktori, professor
Otajonov Abrorjon Anvarovich
yuridik fanlar doktori, professor
Ganiyev Sherzod Alisherovich
yuridik fanlar doktori, professor
Xujakulov Siyovush Baxtiyorovich
yuridik fanlar doktori, professor
Toshpulatov Akrom Ikromovich
yuridik fanlar doktori, dotsent
Maxsadov Maqsatullo Ismatovich
yuridik fanlar doktori, dotsent
Nurullayev Umid Kupalovich
yuridik fanlar bo‘yicha falsafa doktori, dotsent
Ollamov Yarash Yo‘ldoshevich
yuridik fanlar bo‘yicha falsafa doktori, dotsent
Nurumbetova Sadoqat Allayarovna
yuridik fanlar bo‘yicha falsafa doktori, dotsent
Mirzayev Jahongir Umirzakovich
yuridik fanlar bo‘yicha falsafa doktori
Matchanov Ruslanbek Azatovich
pedagogika fanlari doktori, dotsent
Yernazarov Solijon Yerkinovich
iqtisod fanlari bo‘yicha falsafa doktori
Yarov Bekmamat Alikulovich
filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori, bosh muharrir

MUNDARIJA

TAHLIL, TATDQIQOT VA ILMIY-NAZARIY QARASHLAR

Berdialiyev B.E.
Oliy ta’lim muassasalaridagi ijtimoiy profilaktikaning kriminologik asoslari 3
Якубов А.С., Азим Ш.О.
Первый уголовный кодекс независимого Узбекистана: тридцать лет функционирования (II часть)..... 11
Yusupov B.F.
Criminal-Law characteristics and classification of crimes against justice.. 17
Maxmudov D.R., Maxmudov K.R.
Yangi O‘zbekiston sharoitida narkojinoyatchilikka qarshi kurashishning konsyeptual paradigmalari: qonunchilik evolyutsiyasi, kriminologik determinantlar va ilg‘or xorijiy tajriba implementatsiyasi 23
Тазетдинов Р.Р.
Психологические аспекты социальной профилактики преступности как механизма раннего предупреждения правонарушений 29
To‘xtayev F.M.
Ekstremistik faoliyat natijasida sodir etiladigan jinoyatlarning sabablari va ularga imkon berayotgan shart-sharoitlar 36
Рахманов Д.К., Саматова Ж.Т.
Фемицид как социально-правовая проблема: вопросы совершенствования законодательства Республики Узбекистан 43
Baratova D.O., Abdihamidov G‘.Z.
Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining mohiyati, ijtimoiy tabiati va ilmiy tadqiq etish zarurati 51
Turayev M.A.
Ichki ishlar organlari xodimlarining qonuniy huquq va manfaatlarini himoya qilishning huquqiy mexanizmlarini takomillashtirish 58

XALQARO HAMKORLIK

Нигматов Р.О., Рахмаджонзода Р.Р.
Философско-правовые предпосылки формирования криминологического знания в Великобритании 64
Насуриён П.А., Исаев С.А.
Современная трансформация наркоугрозы: глобальные тенденции и криминологические вызовы для Узбекистана 73
Козубенко Ю.В., Яров Б.А.
Психологические особенности личности преступника, совершившего террористический акт: сравнительно-правовой анализ подходов Республики Узбекистан и Российской Федерации.. 81
Тазетдинов Р.Р., Майоров А.В.
Зарубежный опыт социальной профилактики преступности: сравнительно-психологический анализ 87
Нурумбетова С.А., Сафарзода Х.С.
Современные методы раннего выявления и предупреждения преступлений, связанных с экстремизмом 92

Tahririyat manzili:
100187, Toshkent shahri
Mirzo Ulug‘bek tumani
Buyuk ipak yo‘li ko‘chasi, 243
Tel.: +998 (71) 231-39-77
Elektron pochta: kti@iiv.uz
Website: kti.iiv.uz

© O‘zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti

Jurnal 2024-yil 21-oktabrda O‘zbekiston Respublikasi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan C-5669658 raqami bilan ro‘yxatga olingan.
O‘zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2025-yil 12-fevraldagi 367/5-son qarori bilan yuridik fanlar bo‘yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish uchun tavsiya etilgan jurnallar ro‘yxatiga kiritilgan.

KRIMINOLOGIK FAOLIYAT
ILMIY-AMALIY JURNAL
№3 / 2026 (8)
ISSN: 3060-5024

MUNDARIJA

Пулоди Ф.Ю., Абдусаломова Х.Н.
От профилактики правонарушений к виктимологической профилактике: десятилетняя трансформация системы защиты несовершеннолетних в органах внутренних дел 102
Назарова Л.Г., Елькин Иоанн
Особенности преступлений, связанных с незаконным оборотом и распространением наркотических средств среди несовершеннолетних: уголовно-правовой и криминологический анализ 108

JINOYATCHILIK PROFILAKTIKASIDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Ismailov Isamiddin
Huquqbuzarliklarni barvaqt oldini olishning yangi O'zbekiston modeli: mahalla, manzilli ishlash va idoraviy hamkorlik 114
Расулев А.К.
От электронного к цифровому правительству: эволюция правового регулирования и государственного управления в Узбекистане 122
Ikanov A.A., Xoliqov Sh.A., Jumayev A.J.
Kriminogen vaziyatga ta'sir ko'rsatuvchi indikatorlar masalasi va ilmiy asosi 133
Asqarov M.M., Valijonova G.M.
Ayollar va bolalarga nisbatan raqamli zo‘ravonlikka qarshi kurashish milliy mexanizmlarini takomillashtirishning ayrim jihatlari: AQSH tajribasi misolida 139
Галлямов М.Г.
Интернет вещей (Internet of Things): концептуальные основы, архитектурные модели и перспективы развития 147
Xamidov A.A.
Kiberfiribgarlik: zamonaviy shakllari, ijtimoiy-muhandislik mexanizmlari va unga qarshi kurashishning kriminologik choralari 152

TADQIQOTCHI MINBARI

Kutbitdinov G‘.X.
Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar qonunga xilof muomalasining oldini olishda jahon kriminologiyasi nazariyalarining qiyosiy-tanqidiy tahlili 159
Boliyev U.U.
Jinoyatchilikning oldini olish va unga qarshi kurashish mexanizmlarini takomillashtirish 166
Murzajanov Sh.G.
Huquqbuzarliklar va jinoyatchilikka qarshi kurashishda ijtimoiy tarmoqlar hamda jamoatchilik fikridan foydalanish samaradorligini oshirish 172
Nasrullayev F.S.
Ekstraditsiya jarayonida interpol milliy markaziy byurosining roli va huquqiy asoslari 178
Kutlimuratov M.Sh.
Xorijiy davlatlarda huquqbuzarliklar profilaktikasini tashkil etishning qiyosiy-huquqiy asoslari va rivojlanish tendensiyalari 183
Axmedova M.A.
Oilaviy (maishiy) zo‘ravonlikning kriminologik-viktimologik mohiyati va jabrlanuvchilarni tasniflashning profilaktik ahamiyati 190
Садриддинов Ш.Ш.
Конституционно-правовые гарантии свободы передвижения в Республике Узбекистан: проблемы правового регулирования и направления совершенствования 199

Muminova Gulnora Taxirovna
Katta muharrir, dizayn
Fayziyev Abdujabbor
Texnik muharrir

Original-maket O‘zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti Tahririy-noshirlik markazida tayyorlandi.

Maqolalar har qanday usulda to‘liq yoki qisman ko‘chirilib bosilganida «O‘zbekiston Respublikasi Kriminologia tadqiqot institutining «Kriminologik faoliyat» ilmiy-amaliy jurnali»dan olinganligi ko‘rsatilishi shart.

Materiallarda keltirilgan fakt va raqamlar, ko‘chirmalar, iqtisodiy statistik ma’lumotlar rostligi va aniqligi uchun muallif javob beradi.

Muallif fikri tahririyat nuqtai nazaridan farq qilishi mumkin.

Tahririyatga kelgan qo‘lyozma taqriz qilinmaydi va qaytarilmaydi.

Tahririyat xatlar mualliflari bilan yozishmaydi.

Bichimi 60x40 1/8.
Bosma tabag‘i 13,0.
Adadi 50 nusxa.
O‘zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti Tahririy-noshirlik markazida chop etilgan.
Bosishga ruxsat etildi 23.09.2026.
Buyurtma № 26/50.

O‘z.KTI

OLIY TA’LIM MUASSASALARIDAGI IJTIMOIY PROFILAKTIKANING KRIMINOLOGIK ASOSLARI

BERDIALIYEV
Baxtiyor Erkinovich
O‘zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti boshlig‘i, yuridik fanlar bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. *Mazkur maqolada oliy ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan talaba-yoshlar o‘rtasida jinoyatchilikning oldini olishning kriminologik va tashkiliy-huquqiy asoslari tahlil qilingan. Globallashuv va raqamlashuv sharoitida oliy ta’lim tizimining institutsional kengayishi, talabalar kontingentining ortishi hamda ularning duch kelayotgan iqtisodiy va virtual xavf-xatarlari yoritilgan, empirik va sotsiologik tadqiqotlar natijalari asosida talabalar jinoyatchiligining asosiy kriminogen determinantlari ochib berilgan. Shuningdek, “HEMIS” axborot tizimini “E-ijtimoiy profilaktika” platformasiga integratsiya qilish, “Ijtimoiy keys-menejment” metodologiyasini joriy etish orqali barvaqt profilaktika tizimini yaratish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.*
Kalit so‘zlar: *oliy ta’lim, talabalar jinoyatchiligi, ijtimoiy profilaktika, kriminogen determinantlar, kiberjinoyatlar, keys-menejment, HEMIS, E-ijtimoiy profilaktika.*

Аннотация. *В данной статье проанализированы криминологические и организационно-правовые основы профилактики преступности среди студентов высших учебных заведений. Освещены институциональное расширение системы высшего образования в условиях глобализации и цифровизации, рост студенческого контингента, а также экономические и виртуальные риски, с которыми они сталкиваются. На основе эмпирических и социологических данных раскрыты основные криминогенные детерминанты студенческой преступности (финансовые трудности, стремление к легкому заработку, цифровая виктимизация и дефицит духовно-нравственного воспитания). Разработаны научно-практические предложения по созданию системы ранней профилактики путем интеграции информационной системы «HEMIS» в платформу «E-социальная профилактика» и внедрения методологии «социального кейс-менеджмента».*
Ключевые слова: *высшее образование, студенческая преступность, социальная профилактика, криминогенные детерминанты, киберпреступления, кейс-менеджмент, HEMIS, E-социальная профилактика.*

Abstract. *This article analyzes the criminological, organizational, and legal foundations for crime prevention among students in higher education institutions. It highlights the institutional expansion of higher education, the growth of the student body, and the economic and virtual risks they face amid globalization and digitalization. Based on empirical and sociological research, the main criminogenic determinants of student crime – such as financial difficulties, the desire for easy money, digital victimization, and a lack of spiritual and moral upbringing – are revealed. Furthermore, scientific and practical proposals are developed to establish an early prevention system by integrating the "HEMIS" information system with the "E-social prevention" platform and introducing the "social case management" methodology.*
Keywords: *higher education, student crime, social prevention, criminogenic determinants, cybercrime, case management, HEMIS, E-social prevention.*

Xalqaro tashkilotlarning so‘nggi rasmiy hisobotlariga ko‘ra, bugungi kunda dunyo bo‘yicha oliy ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalarning umumiy soni qariyb 269 million nafarni tashkil etib, so‘nggi o‘n yillikda oliy ta’lim yoshidagi yoshlarning qamrov darajasi qariyb 43 foizga yetgan. Biroq ta’lim olayotgan yoshlar sonining global miqyosda ortishi bilan bir qatorda, zamonaviy xalqaro kriminologik tadqiqotlar dunyoning rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlarida yoshlar jinoyatchiligi yangi sifat bosqichiga ko‘tarilayotganini ko‘rsatmoqda. Xususan, transchegaraviy kiberjinoyatlar, kibermoliyaviy firibgarliklar hamda psixoaktiv moddalar va giyohvandlik vositalarining noqonuniy aylanishi hisobiga jinoyatlar keskin o‘sish tendensiyasini namoyon etmoqda. Mazkur statistik ko‘rsatkichlar yoshlar muhitidagi deviant xatti-harakatlar shunchaki mahalliy muammo emas, balki transnatsional xususiyat kasb etayotgan hamda global miqyosdagi intellektual kapitalga tahdid solayotgan umuminsoniy xavf ekanini to‘liq tasdiqlaydi.

Talabalar orasida uchraydigan salbiy holatlar ko‘pincha moddiy yetishmovchilik, hayotiy qadriyatlarning o‘zgarib ketishi, yangi muhitga moslashishdagi qiyinchiliklar va turli jinoyatlarning qurboni bo‘lib qolish xavfi bilan bog‘liq. Yoshlar mustaqil hayotni boshlagan davrda uchraydigan ruhiy va hayotiy to‘siqlar, oilaviy yoki hududiy migratsiya jarayonlari hamda internet zanjiridagi nazoratsiz muhit ularning huquqiy tushunchalarga ega bo‘lishiga to‘sqinlik qiladi. Bu esa, o‘z navbatida, ularning bevosita jinoyat sodir etib qo‘yishi yoki firibgarlarga aldanib qolishi xavfini yanada kuchaytiradi.

Bu holat mamlakatimiz oliy ta’lim tizimida tahsil olayotgan 1,6 milliondan ortiq talaba-yoshlar qatlamida jinoyatlarni barvaqt aniqlash, ularning oldini olish hamda xavf-xatarlarni bartaraf etishga qaratilgan milliy ijtimoiy profilaktika tizimini ilmiy asosda tubdan takomillashtirishni talab etadi. Xususan, Prezidentimiz tomonidan jamoat xavfsizligini ta’minlash tizimini takomillashtirish bo‘yicha belgilab berilgan ustuvor vazifalar ta’lim muassasalarida faqatgina ma’rifiy tadbirlar bilan cheklanib qolmasdan, balki chuqur kriminologik tahlil va amaliy profilaktik mexanizmlarni joriy etish zarurligini ko‘rsatadi [1].

Ushbu maqolada oliy ta’lim maskanlarida jinoyatlarning oldini olish choralarini ilmiy jihatdan qanday tashkil etish kerakligi batafsil ko‘rib chiqiladi. Shu bilan birga, talabalarda kutilmagan vaziyatlarda to‘g‘ri qaror chiqarish, qiyinchiliklarga ruhan bardosh berish, madaniyatli bo‘lish, muloqot qilish etikasiga rioya etishi hamda ta’lim muhitida xavfsizlikni ta’minlash ko‘nikmalarini shakllantirish bo‘yicha foydali taklif va tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Bugungi kunda dunyoda 15 yoshdan 24 yoshgacha bo‘lgan yoshlar soni qariyb 1,2 milliardga yetgan bo‘lib, ular jahon umumiy aholisining qariyb 16 foizini tashkil etmoqda. Biroq global miqyosda yoshlar ta’limi, bandligi va sog‘lig‘i bilan bog‘liq jiddiy ijtimoiy-gumanitar muammolar saqlanib qolmoqda. Jumladan, Xalqaro mehnat tashkiloti va YUNESKO ma’lumotlariga ko‘ra, millionlab yoshlar hamon munosib ta’lim va kasbiy ko‘nikmalardan mahrum bo‘lib, o‘n millionlab yoshlar ishsizlar toifasini tashkil etmoqda. Xususan, dunyo bo‘yicha 3,2 million nafarga yaqin 15-24 yoshli o‘smirlar va yoshlar VICH infeksiyasi bilan yashayotgani qayd etilgan. Mazkur ko‘rsatkichlar har bir mamlakatni tashvishga solmoqda.

Jinoyatchilikni barvaqt oldini olishning zamonaviy konsepsiyalari doirasida yoshlar, xususan, oliy ta’lim muassasalari talabalari tomonidan sodir etiladigan jinoyatchilik profilaktikasi fundamental va strategik ahamiyat kasb etadi. Bu ustuvorlik, birinchi navbatda, O‘zbekiston Respublikasining o‘ziga xos demografik tuzilishi bilan bog‘liq. Bugungi kunda mamlakat aholisining 60 foizdan ortig‘ini 30 yoshgacha bo‘lgan yoshlar tashkil etishi ulkan demografik dividend hisoblanadi. Biroq, kriminologik nuqtayi nazardan, yoshlar qatlamining bunday yuqori ulushi tizimli ijtimoiy profilaktika mexanizmlari ishlamagan taqdirda, jiddiy kriminogen xavflarni ham keltirib chiqarishi mumkin.

Oliy o‘quv yurtlarida tahsil olayotgan talabalar – bu ertaga jamiyatni boshqaradigan, ilm-fan va iqtisodiyotni olg‘a yetaklaydigan inson kapitali, yurtimizning intellektual elitasi. Shu bois, ularning iqtisodiy zo‘riqishlar yoki virtual makondagi firibgarliklar qurboniga aylanib, jinoyat ko‘chasiga kirib qolishlari nafaqat shaxs fojiasi, balki butun jamiyat barqarorligi uchun strategik yo‘qotishdir.

O‘zbekiston va xorijiy davlatlarning yetakchi olimlari mazkur xavflarning oldini olish masalasini chuqur tahlil qilib, yoshlar jinoyatchiligini o‘ziga xos ijtimoiy-psixologik hodisa sifatida baholaydilar. Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, talabalar jinoyatchiligining kelib chiqish sabablari uchta asosiy ilmiy yondashuv asosida tushuntiriladi:

Birinchidan, ijtimoiy dezadaptatsiya va anomiya nazariyasi. Xorijiy olimlar R. Merton va Ya.I. Gilinskiyning ilmiy xulosalariga ko‘ra, yoshlar jinoyatchiligining asosini ko‘pincha jamiyatdagi qadriyatlar tizimining yemirilishi va yangi ijtimoiy muhitga moslasha olmaslik holatlari tashkil etadi [4]. Xususan, mustaqil hayotga qadam qo‘yish va oliy ta’lim muhitiga moslashish davrida talabalarda kuchli psixologik bosim yuzaga keladi va bu davrda ular deviant guruhlar ta’siriga tez beriluvchan bo‘lib qoladi.

Ikkinchidan, psixologik bardoshlilikning shakllanmaganligi. Taniqli kriminolog Yu.M. Antonyanning tadqiqotlarida ta’kidlanishicha, huquqiy ong va stressga chidamlilik to‘liq shakllanmagan o‘smirlik va yoshlik davrida shaxs tashqi salbiy ta’sirlarga, ayniqsa, raqamli makondagi kiberjinoyatlar va moliyaviy firibgarliklarga eng ko‘p uchraydigan qatlam hisoblanadi [5].

Uchinchidan, kompleks ijtimoiy profilaktika zarurati. Mahalliy kriminolog olimlar I. Ismailov, M. Rustambayev va boshqalar o‘z tadqiqotlarida ta’kidlashicha, bugungi kunda an’anaviy profilaktika usullari faqatgina ma’rifiy va quruq pand-nasihat choralari bilan cheklanib qolmasligi kerak [7]. Zamonaviy kriminologik yondashuvlar ta’lim muassasalarida talabalarning murakkab va nostandart vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish, stressga chidamlilik va huquqiy madaniyatni yuksaltirish kompetensiyalarini shakllantirishni taqozo etadi.

Shu bois, olimlarning ilmiy xulosalariga tayangan holda, globallashuv va raqamlashuv sharoitida talaba-yoshlar muhitida yuzaga kelayotgan yangi tahdidlarni barvaqt aniqlash hamda ularni bartaraf etishning zamonaviy kriminologik modellarini yaratish bugungi kunning eng dolzarb ilmiy-amaliy vazifasi hisoblanadi.

Talaba-yoshlar o‘rtasidagi jinoyatchilik muammosining kelib chiqishi va uni bartaraf etish zaruratini ikki asosiy guruhga, ya’ni obyektiv va subyektiv omillarga ajratib tahlil qilish maqsadga muvofiqdir.

Masalaning obyektiv sabablariga e’tibor qaratsak, bugungi globallashuv va raqamlashuv davrida transchegaraviy kiberjinoyatlar, narkotrafik hamda turli buzg‘unchi mafkuraviy tahdidlar asosan jamiyatning eng faol qatlami bo‘lgan talabalar auditoriyasiga yo‘naltirilganini anglaymiz. Bu esa yoshlarning naqadar jiddiy tashqi xavflar qurshovida ekanini ko‘rsatadi.

Muammoning subyektiv sabablari esa bevosita talabalarning ichki ruhiyati va shaxsiy moslashuv jarayonlari bilan izohlanadi. Ayrim yoshlar ongida qonun-qoidalarni mensimaslik yoki ularga ishonmaslik holatlarining uchrashi, mustaqil hayotga va oliy ta’lim muhitiga moslashishdagi ruhiy qiyinchiliklar, shuningdek, ma’naviy-axloqiy tarbiyadagi ayrim uzilishlar ularni jinoyat yo‘liga kirib qolishiga zamin yaratmoqda.

Aynan shu omillarni hisobga olgan holda, tadqiqotimizda institutsional yechim sifatida ***“Ijtimoiy profilaktika xizmati”*** va uning doirasida qo‘llaniladigan “Ijtimoiy keys-menejment” – muammoli vaziyatdagi shaxs bilan yakka tartibda ishlash metodologiyasi ilgari surilmoqda.

Mazkur innovatsion mexanizm muammoli vaziyatga tushib qolgan talabalarga manzilli yordam ko‘rsatish orqali ularning jamiyat bilan sog‘lom aloqalarini mustahkamlaydi. Natijada, bu tizim nafaqat jinoyatlarning barvaqt oldini oladi, balki davlatimizning ichki xavfsizligi va barqarorligini himoya qiluvchi mustahkam kriminologik qalqon vazifasini bajaradi.

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasida oliy ta’lim tizimining kengayishi va talabalar sonining keskin ortishi ushbu ijtimoiy qatlam orasidagi jinoyatchilikni alohida, mustaqil ilmiy tadqiqot yo‘nalishi sifatida o‘rganishni taqozo etmoqda.

Rasmiy ma’lumotlarga ko‘ra, bugungi kunda mamlakatimizda jami 207 ta oliy ta’lim muassasasi faoliyat ko‘rsatyapti. Ularning 101 tasi davlat tasarrufidagi, 74 tasi nodavlat va 32 tasi xorijiy oliy ta’lim muassasalari hisoblanadi. Ushbu muassasalarda tahsil olayotgan talabalarning umumiy soni 1 611 231 nafarni tashkil etib, bu raqam 879 883 va 731 348 nafarlik demografik taqsimotda aks etadi [7].

Ta’lim makonida bunday ulkan yoshlar qatlamining shakllanishi juda katta intellektual kapitalning bir joyda jamlanishini anglatadi. Ammo, shu bilan birga, bu jarayon jamiyatdagi ijtimoiy nazorat tizimi oldiga mutlaqo yangi, tizimli xavf-xatarlar va

profilaktik vazifalarni ham qo‘ymoqda. Bu esa talabalar muhitida xavfsizlikni ta’minlashga doir yangicha yondashuvlarni ishlab chiqishni talab qiladi. Oliy ta’lim tizimidagi bunday miqdoriy va sifat o‘zgarishlari, shuningdek, an’anaviy nazorat mexanizmlarining zaiflashuvi oqibatida talaba-yoshlar o‘rtasida jinoyatchilikning sezilarli darajada faollashuvi kuzatilmoqda.

Statistik ma’lumotlarga murojaat qilsak, vaziyatning qanchalik murakkab ekanini ko‘rish mumkin. Xususan, 2025-yil yakunlari bo‘yicha olingan statistik ma’lumotlar ham bu boradagi vaziyatning naqadar jiddiy ekanini ko‘rsatadi. Ma’lumotlarga ko‘ra, o‘tgan yil davomida 544 nafar talaba tomonidan 590 ta jinoyat sodir etilgan [7]. Bu o‘rinda eng achinarli va e’tibor qaratish lozim bo‘lgan jihat shundaki, tahlillarga ko‘ra, mazkur jinoyatlarning barchasi *“oldini olish mumkin bo‘lgan jinoyatlar”* toifasiga kiradi. Bu ko‘rsatkich jinoyat sodir etgan jami yoshlarga nisbatan 4,1 foizni tashkil etadi. Garchi bu raqam umumiy miqyosda kichikdek tuyulsa-da, jamiyatning eng ziyoli va istiqbolli qatlami hisoblangan talabalar muhitida bunday ko‘rsatkichning mavjudligi o‘ta xavotirli ogohlantirishdir.

Mazkur jinoyatlarning hududiy taqsimoti ham o‘ziga xos kriminologik manzaraga ega. Talabalar tomonidan sodir etilgan oldini olish mumkin bo‘lgan jinoyatlarning asosiy qismi, ya’ni qariyb 59,9 foizi respublikamizning asosiy 5 ta hududi hissasiga to‘g‘ri keladi [7]. Xususan, bu borada Toshkent shahri va Toshkent viloyati yetakchilik qilmoqda. Keyingi o‘rinlarda esa Samarqand, Buxoro va Andijon viloyatlari qayd etilgan.

Zero, mazkur hududlarda talabalar jinoyatchiligi yuqori ko‘rsatkichni tashkil etayotganini o‘ziga xos sabablari mavjud. Buni ilmiy-amaliy jihatdan quyidagicha izohlash mumkin: ushbu hududlar mamlakatimizning asosiy yirik ta’lim markazlari hisoblanadi va ularda oliy ta’lim muassasalari hamda talabalar soni eng ko‘p jamlangan. Tabiiyki, boshqa viloyatlardan kelib o‘qiyotgan yoshlarning ichki migratsiyasi, ijara va yashash xarajatlari bilan bog‘liq iqtisodiy zo‘riqishlar, shuningdek, katta shahar muhitiga ijtimoiy-psixologik moslashishdagi qiyinchilik va stresslar aynan shu markazlarda yaqqolroq namoyon bo‘ladi.

Demak, yuqoridagi raqamlar yana bir bor ta’lim muassasalarida tizimli profilaktikaning naqadar zarurligini tasdiqlaydi. Oldini olish mumkin bo‘lgan jinoyatlar – aslida, vaqtida aniqlanmagan muammolar va e’tiborsiz qoldirilgan ijtimoiy-ruhiy zo‘riqishlarning oqibati. Ayniqsa, eng ko‘p jinoyat sodir etilayotgan mazkur 5 ta hududdagi oliy ta’lim muassasalarida ijtimoiy profilaktika mexanizmlarini joriy etish va birinchi navbatda, kuchaytirilgan tartibda ishlashi maqsadga muvofiqdir.

Ushbu salbiy tendensiya talabalarning ijtimoiy va huquqiy nazoratdan qanchalik uzilib qolganini ko‘rsatadi. Eng yomoni, bu ko‘rsatkichlar ta’lim maskanlaridagi sog‘lom akademik muhitga turli jinoiy odatlar, yot qarashlar va tushunchalar kirib borayotganidan dalolat beradi. Bu esa zudlik bilan ta’lim maskanlarida yangicha profilaktik mexanizmlarni joriy etishi zaruratini ko‘rsatadi.

Talabalik davri o‘ziga xos murakkab ijtimoiy jarayon bo‘lib, bu davrda yoshlar ko‘pincha moddiy qiyinchiliklar, xususan, shartnoma to‘lovlari va kundalik yashash xarajatlari hamda Internet olamidagi xavf-xatarlar bilan yuzma-yuz keladi. Mana shu ijtimoiy dinamika va iqtisodiy zo‘riqishlarni inobatga olgan holda, talabalar qatlamini davlat xavfsizligi va strategik barqarorlik nuqtayi nazaridan alohida mustaqil kriminologik obyekt sifatida tahlil qilish nihoyatda zarur.

Mazkur vazifani amalda ta’minlashning institutsional yechimi sifatida oliy ta’lim tizimidagi raqamli infratuzilmani, xususan, “HEMIS” axborot tizimini bevosita “E-ijtimoiy profilaktika” platformasiga integratsiya qilish maqsadga muvofiqdir.

Ushbu raqamli integratsiyadan ko‘zlangan asosiy maqsad 1,6 milliondan ortiq yoshlar qatlamini xato qilganidan so‘ng ma’muriy tazyiq bilan jazolash emas, balki jinoyatga yetaklovchi ilk xavf belgilari, barvaqt kriminogen indikatorlar paydo bo‘lgandayoq ularni aniqlash va yoshlarga vaqtida manzilli ijtimoiy-gumanitar yordam ko‘rsatishdan iboratdir. Bu tizim jamiyatning eng muhim intellektual qatlamini jinoyatchilikdan himoya qilishning yangi, insonparvar nazariy-amaliy poydevori bo‘lib xizmat qiladi.

Talabalar o‘rtasidagi jinoyatchilikning institutsional, ya’ni bevosita oliy ta’lim muassasalari kesimidagi tahlili ayrim o‘quv yurtlarida kriminogen vaziyat boshqalariga nisbatan ancha murakkabligini ko‘rsatmoqda. Xususan, tadqiqotlar davomida shakllantirilgan “10 dan ortiq talabalari jinoyat sodir etgan oliy ta’lim muassasalari reytingi” ta’lim jarayonida ijtimoiy profilaktika va ichki nazorat mexanizmlarini tubdan qayta ko‘rib chiqishni taqozo etadi.

Mazkur o‘ziga xos reytingda 2025-yil davomida “antireyting”ning yetakchi o‘rinlarini asosan poytaxtda joylashgan yirik universitetlar egallagani kuzatilmoqda. Jumladan, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti 51 nafar talabasi jinoyatga qo‘l urgani bilan mazkur salbiy ro‘yxatda birinchi o‘rinda qayd etilgan. Undan keyingi o‘rinlarda Toshkent davlat transport universiteti 32 nafar hamda Toshkent davlat texnika universiteti 27 nafar talabalari jinoyat sodir etgan bo‘lib, yuqori ko‘rsatkichni egallagan. Ushbu holat ulkan kontingentga ega, megapolis muhitida joylashgan va respublikaning turli hududlaridan kelib o‘qiyotgan talabalar jamlangan muassasalarda ijtimoiy-psixologik moslashuv hamda iqtisodiy zo‘riqish jarayonlari ancha keskinroq kechishidan dalolat beradi.

Shuningdek, statistik tahlillar nafaqat davlat tasarrufidagi oliygohlarda, balki nodavlat va hududiy ta’lim muassasalarida ham jinoyatchilik ko‘rsatkichlari yuqori ekanini oshkor qilmoqda. Toshkent amaliy fanlar universiteti (26 nafar) va Alfraganus universiteti (23 nafar) kabi xususiy sektor vakillari, shuningdek, Buxoro davlat universiteti (24 nafar), Samarqand davlat universiteti (24 nafar), Andijon tibbiyot instituti (22 nafar) va Buxoro muhandislik-texnologiya instituti (22 nafar) kabi viloyatlardagi yetakchi oliygohlar ham ushbu ro‘yxatdan joy olgan.

Bu ko‘rsatkichlar ta’lim shakli va hududidan qat’i nazar, yoshlar muhitida deviant xulq-atvor shakllanishining tizimli sabablari mavjudligini tasdiqlaydi. Mazkur statistik manzara yuqorida nomlari keltirilgan ta’lim muassasalarida talabalarning ijtimoiy muammolarini barvaqt aniqlash, ularni raqamli viktimizatsiyadan himoya qilish hamda tadqiqotimizda ilgari surilayotgan “Ijtimoiy profilaktika” tizimini birinchi navbatda va kuchaytirilgan tartibda joriy etish zarurligini ilmiy-amaliy jihatdan to‘liq asoslab beradi.

Ushbu institutsional disproporsiya va xavfli nuqtalarning mavjudligi oliy ta’lim tizimida preventiv chora-tadbirlarni umumiy va yuzaki tarzda emas, balki aynan kriminogen xavf darajasi yuqori bo‘lgan mazkur universitetlar profilidan kelib chiqib, maqsadli va differensial shaklda tashkil etishni taqozo etadi. Bu esa tadqiqotda ilgari surilayotgan oliy ta’lim muassasalarida “Ijtimoiy profilaktika”ni tashkil etish mexanizmini, birinchi navbatda, aynan ushbu kriminal faollik yuqori bo‘lgan ta’lim maskanlarida pilot loyiha sifatida sinovdan o‘tkazish zaruratini ilmiy jihatdan to‘liq asoslab beradi.

Mazkur OTMlarda “HEMIS” axborot tizimini bevosita “E-ijtimoiy profilaktika” yagona platformasiga raqamli integratsiya qilish orqali yangicha profilaktik muhit yaratiladi. Natijada ushbu universitetlardagi xavf guruhiga mansub talabalarning akademik o‘zlashtirishi va ijtimoiy-iqtisodiy indikatorlarini avtomatlashtirilgan tarzda monitoring qilish imkoniyati paydo bo‘ladi. Eng muhimi, mazkur tizim muammoli talabalarga nisbatan ma’muriy tazyiq o‘tkazish yoki jazolash emas, balki ularni inqirozdan qutqarishga qaratilgan individual reabilitatsiya dasturlarini zudlik bilan ishga tushirish imkonini yaratadi.

Kriminologiya tadqiqot instituti tomonidan olingan empirik ma’lumotlarga ko‘ra, 2026-yil davomida talabalar tomonidan sodir etilgan jinoyatlar tarkibida eng yuqori ko‘rsatkich mulkiy tajovuzlarga to‘g‘ri kelmoqda. Xususan, o‘g‘rilik jinoyati bo‘yicha jami 99 ta holat qayd etilgan bo‘lsa, ikkinchi o‘rinni 35 ta holat bilan firibgarlik jinoyati egallab turibdi. Umumiy jinoyatchilik tuzilmasida ushbu ikki turdagi jinoyatning yetakchi o‘ringa chiqishi bevosita talabalarning iqtisodiy ahvoli hamda raqamli makondagi transformatsiya jarayonlari bilan izohlanadi.

Mazkur tendensiyaning asl sabablarini aniqlash maqsadida 11 321 nafar respondent-talabani qamrab olgan keng ko‘lamli ijtimoiy so‘rovnoma o‘tkazildi. Tadqiqot natijalari jinoyatga undovchi asosiy omillarni quyidagicha tasniflash imkonini berdi:

Tadqiqot doirasida ishtirokchilarga berilgan “Sizningcha, talabalarni jinoyatga undaydigan asosiy sabablar nimalar?” degan savolga olingan javoblar muammoning naqadar ko‘p qirrali ekanini va u bir qator ijtimoiy-iqtisodiy omillarga borib taqalishini ko‘rsatdi. So‘rovnomada qatnashgan respondentlarning fikrlari asosan quyidagi yo‘nalishlar bo‘yicha taqsimlangan:

Moliyaviy qiyinchilik (5959 nafar), eng yuqori ko‘rsatkich. Respondentlarning mutlaq ko‘pchiligi talabalarni jinoyatga yetaklovchi asosiy sabab sifatida aynan moddiy yetishmovchilik va iqtisodiy zo‘riqishlarni qayd etgan. Bu holat talabalar oladigan stipendiyaning kundalik yashash xarajatlarini qoplay olmasligi hamda to‘lov-kontrakt yukining og‘irligi bilan bevosita bog‘liq. Iqtisodiy ehtiyojlarning qondirilmasligi talabalarni noqonuniy daromad topish yo‘llarini izlashga majbur qilmoqda.

Oila va muhit ta’siri (4083 nafar). Ikkinchi o‘rinda nosog‘lom oilaviy muhit, ota-ona nazoratining sustligi va talabani o‘rab turgan mikromuhitning salbiy ta’siri deb belgilagan. Respondentlarning sezilarli qismi jinoyatga yetaklovchi sabab sifatida nosog‘lom mikromuhitni ko‘rsatgan. Bunda oiladagi zo‘ravonlik holatlarining talaba ruhiyatiga ta’siri hamda ota-onalarning mehnat migratsiyasida ekanligi sababli farzandlarning nazoratsiz qolishi kuzatiladi. Oqibatda, yangi ijtimoiy muhitga moslasha olmagan yoshlar ijtimoiy izolyatsiyaga tushib, bo‘sh vaqtlarini mazmunsiz o‘tkazadi va psixologik bosimlarga bardosh bera olmay, tez og‘ib ketishadi.

Oson pul topish istagi (3803 nafar). Mehnat qilmasdan, tez va oson boyish maqsadida turli qing‘ir yo‘llarga kirib ketish holatlari talabalar jinoyatchiligini keltirib chiqaruvchi eng xavfli va murakkab motivlardan biri sifatida baholandi. Ushbu ko‘rsatkichning yuqoriligi faqatgina moddiy yetishmovchilik bilan emas, balki bugungi yoshlarning dunyoqarashi va qadriyatlar tizimida yuz berayotgan keskin o‘zgarishlar bilan izohlanadi.

Internet va ijtimoiy tarmoq ta’siri (3605 nafar), ya’ni bugungi axborot makonidagi virtual aldovlar, firibgarliklar hamda destruktiv kontentlarning yoshlar ongiga ta’siri yuqoriligicha qolmoqda. Bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlar (Instagram, TikTok va boshqalar) orqali targ‘ib qilinayotgan “hashamatli hayot”, qimmatbaho buyumlar va tez boyish kontentlari talabalarda sun’iy iste’molchilik ehtiyojlarini shakllantirmoqda. Real daromad va virtual makondagi havas o‘rtasidagi disproporsiya yoshlarni halol va mashaqqatli mehnatni chetlab o‘tib, eng qisqa yo‘l bilan daromad topishga undaydi.

Halol mehnat qadriyatlarining yemirilishi, ya’ni ayrim talabalar orasida uzoq muddatli va tizimli mehnat qilish, o‘z ustida ishlash va bilim orqali sekin-asta karyera qilish jarayoni “eskirgan” yoki “samarasiz” usul sifatida qabul qilinmoqda. Buning o‘rniga hech qanday jismoniy yoki intellektual kuch sarflamasdan turib, onlayn qimor, totalizator yoki moliyaviy piramidalar orqali boyish kayfiyati avj olmoqda.

Raqamli jinoyatlarning “psixologik to‘siqsizligi”. Oson pul topish istagidagi talabalar ko‘pincha kibermakondagi jinoyatlarni, masalan, birovning plastik kartasidan pul yechib olish, soxta e’lonlar orqali aldash, “dropperlik” xizmatlari ko‘rsatishni an’anaviy jinoyatdek qabul qilmaydilar. Jabrlanuvchining yuzini ko‘rmaslik va jismoniy muloqotning yo‘qligi ularda jinoyat sodir etishdagi ichki psixologik to‘siqni pasaytirib yuboradi.

Oson pul topish yo‘liga kirgan talaba o‘z xatti-harakatlarini “hamma shunday qilyapti”, “bu shunchaki biznes”, “men hech kimni o‘ldirganim yo‘q” qabilidagi vajlar bilan oqlashga moyil bo‘ladilar.

Ma’lumotsizlik va ma’naviy tarbiya yetishmasligi (2658 nafar). Huquqiy ongning pastligi, hayotiy qadriyatlar va ma’naviy immunitetning to‘liq shakllanmaganligi talabalar orasida deviant xulq-atvor va jinoyatchilikka zamin yaratuvchi muhim ijtimoiy-psixologik omil sifatida e’tirof etilgan. Ushbu ko‘rsatkich oliy ta’lim bosqichida faqatgina kasbiy bilim berish bilan cheklanib qolmasdan, balki shaxsning dunyoqarashi va huquqiy madaniyatini shakllantirishda quyidagi tizimli bo‘shliqlar mavjudligini ko‘rsatadi:

Huquqiy nigilizm va huquqiy savodsizlik. Talaba-yoshlar muhitida huquqiy ongning yetarli darajada shakllanmagani ularning sodir etayotgan xatti-harakatlarining huquqiy oqibatlarini to‘liq anglab yetmasligiga yoki qonun talablariga nisbatan bepisand munosabatda bo‘lish holatlariga sabab bo‘lmoqda. Bu holat yoshlarning kundalik faoliyatida jiddiy kriminogen xavflarni keltirib chiqaradi.

Amaliy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, qonun normalaridan xabardor bo‘lmaslik yoki ularning mas’uliyatini chuqur his etmaslik yoshlarning ko‘pincha o‘zlari sezmagan holda turli jinoiy guruhlar, noqonuniy uyushmalar va huquqbuzarliklar doirasiga tortilib ketishiga sharoit yaratadi. Ayniqsa, raqamli makondagi huquqiy savodsizlik ayrim talabalarning internet orqali sodir etiladigan

jinoyatlarning asl mohiyatini tushunmasdan turib, oddiy “onlayn yordamchi” yoki ishtirokchiga aylanib qolishiga olib kelmoqda.

Mazkur salbiy tendensiya oliy ta’lim muassasalarida faqatgina umumiy targ‘ibot ishlari bilan cheklanib qolmasdan, balki talabalarning huquqiy madaniyatini yuksaltirish, ularda qonunga hurmat va qonuniylikni ta’minlash ruhini shakllantirishga qaratilgan maqsadli hamda tizimli huquqiy ta’lim mexanizmlarini kuchaytirishni taqozo etadi.

Ma’naviy immunitet va mafkuraviy bo‘shliq. Globallashuv va zamonaviy axborot xurujlari mislsiz darajada kuchaygan davrda yoshlarning ongi va dunyoqarashi uchun kurash keskin tus olmoqda. Oliy ta’lim bosqichida ma’naviy-axloqiy tarbiyaning zaiflashuvi hamda milliy qadriyatlarga asoslangan barqaror ma’naviy immunitetning to‘liq shakllanmaganligi talabalarni turli buzg‘unchi va destruktiv yot g‘oyalarning ta’siriga o‘ta beriluvchan qilib qo‘ymoqda.

Ayniqsa, raqamli makonda turli yot va begona qadriyatlarning ommaviy ravishda targ‘ib qilinishi yoshlarda tanqidiy fikrlashni pasaytirib yuboradi. Natijada ayrim talabalar bunday yod g‘oyalarni sog‘lom qadriyat sifatida qabul qilishga, ularni chuqur tahlil qilmasdan ko‘r-ko‘rona ergashishga moyil bo‘lib qoladilar. Bu esa, o‘z navbatida, yoshlarning turli radikal oqimlar, buzg‘unchi submadaniyatlar va noqonuniy uyushmalar ta’siriga tushib ketish xavfini keskin oshiradi.

Mazkur salbiy holatlar ta’lim muassasalarida faqatgina huquqiy targ‘ibot bilan cheklanib qolmasdan, balki talabalarda mafkuraviy immunitetni kuchaytirish, milliy o‘zlikni anglash va sog‘lom dunyoqarashni shakllantirishga qaratilgan ustuvor tarbiyaviy mexanizmlarni yanada kuchaytirishni taqozo etadi.

Shaxsiy mas’uliyat va kelajakni anglash hissining pastligi. Talaba-yoshlar hayotida aniq maqsadlarning yo‘qligi, vaqtni to‘g‘ri taqsimlay olmaslik hamda ongli ravishda fikrlash o‘rniga vaqtinchalik kundalik kayfiyat va hissiyotlar oqibatida ish tutish ularning qisqa fursat ichida noto‘g‘ri va falokatli qarorlar qabul qilishiga zamin yaratadi.

Bundan tashqari, yoshlarning jamiyat oldidagi burchi va mas’uliyatini hamda oliy o‘quv yurtida tahsil olayotgan intellektual elita sifatidagi yuksak maqomini to‘liq anglab yetmasliklari ularda ijtimoiy mas’uliyat hissining pasayishiga olib keladi. Mazkur psixologik va ijtimoiy beparvolik oqibatida ular yengil-yelpi hayot tarziga berilib, oxir-oqibat turli huquqbuzarliklar va jinoiy yo‘lga kirib ketish xavfi bilan yuzma-yuz qolmoqdalar.

Olib borilgan kriminologik va sotsiologik tadqiqotlar shuni yaqqol tasdiqlaydiki, talabalar o‘rtasida jinoyatchilikning oldini olishda an’anaviy va yuzaki yondashuvlardan voz kechib, asosiy e’tiborni ularning ijtimoiy-iqtisodiy muammolarini hal etishga, ta’lim muassasalarida sog‘lom akademik muhit yaratishga hamda raqamli makondagi xavfsizligini ta’minlashga qaratish maqsadga muvofiq. Tadqiqot natijalari va aniqlangan determinantlar asosida milliy qonunchilik va huquqni qo‘llash amaliyotiga tizimli preventiv innovatsiyalarni kiritish yuzasidan quyidagi ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqildi:

1. Normativ-huquqiy bazani takomillashtirish. Birinchi navbatda, barcha oliy ta’lim muassasalari uchun hukumat darajasidagi qarorga asosan yagona va majburiy bo‘lgan Ijtimoiy profilaktikani tashkil etish to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash hamda unda talabalar o‘rtasida jinoyat sodir etilishining barvaqt oldini olish yuzasidan qat’iy va aniq preventiv talablarni belgilab qo‘yish zarur.

2. Profilaktika inspektorlari faoliyatini transformatsiya qilish. Oliy ta’lim muassasalariga biriktirilgan profilaktika inspektorlarining ish uslubini tubdan yangilab, ular tomonidan talabalarning kundalik ijtimoiy-iqtisodiy ahvolini tizimli ravishda monitoring qilib boruvchi ta’sirchan “Ijtimoiy profilaktika” mexanizmini joriy etish talab etiladi.

3. Raqamli integratsiya va platformalarni yaratish. Zamonaviy texnologiyalarni jalb qilgan holda, oliy ta’lim jarayonlarini boshqaruvchi “HEMIS” axborot tizimini bevosita davlatning “E-ijtimoiy profilaktika” yagona elektron platformasiga integratsiya qilish hamda virtual makonda talabalar uchun xavfsiz muloqot muhitini yaratish lozim.

4. Iqtisodiy qo‘llab-quvvatlash va sog‘lom raqobat. Iqtidorli hamda ijtimoiy himoyaga muhtoj talabalar uchun maxsus grant loyihalarini, sovrinli tanlovlarni tizimli tashkil etish orqali ta’lim muassasasida sog‘lom raqobat muhitini yaratish va ularni iqtisodiy jihatdan qo‘llab-quvvatlash tizimini yo‘lga qo‘yish maqsadga muvofiqdir.

Fikrimizcha, ekstraditsiya jarayonida Interpol MMBning protsessual maqomini Jinoyat-protsessual kodeksi darajasida aniq belgilash, shuningdek, axborot almashuvi va so‘rovlarni tekshirish mexanizmlarini yagona standartlar asosida normativ jihatdan mustahkamlash maqsadga muvofiqdir.

Tadqiqot natijalari quyidagilardan iborat:

Ekstraditsiya jarayonida Interpol MMB axborot almashuvi bilan cheklanmagan holda, huquqiy filtr va protsessual muvofiqlashtirish funksiyalarini bajaruvchi institutsional subyekt sifatida namoyon bo‘lishi asoslandi.

O‘zbekiston qonunchiligida MMBning ekstraditsiya jarayonidagi o‘rni asosan idoralararo hujjatlar orqali tartibga solingani, bu esa uning protsessual maqomini aniqlashtirish zaruratini keltirib chiqarishi ko‘rsatildi.

Interpol axborot tizimlaridan foydalanish ekstraditsiya qarorlarining huquqiy asoslanganligi va inson huquqlari kafolatlarini ta’minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekani ilmiy jihatdan asoslandi.

Ekstraditsiya jarayonida MMB faoliyatini milliy protsessual qonunchilik darajasida aniq belgilash xalqaro standartlar bilan uyg‘unlikni ta’minlashi isbotlandi.

Foydalanilgan manbalar

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat politsiyasining xalqaro tashkiloti (Interpol)ga kirishi to‘g‘risida”gi qarori // O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. – 05.03.1994. – № 118.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “O‘zbekiston Respublikasida Interpolning Milliy markaziy byurosi faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori // O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. – 02.06.2017. – № 343.
3. O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligining “O‘zbekiston Respublikasi ichki ishlar organlarida Interpol milliy markaziy byurosining faoliyatini tartibga solish to‘g‘risida”gi buyrug‘i // O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi. – Toshkent shahri, 26.11.2022. – № 515.
4. Колесников В.А. Международно-правовые основы сотрудничества по линии Интерпола // Вестник Воронежского института МВД России. – 2014. – № 2. – [с.32].
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasida Interpol Milliy markaziy byurosi faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoni // «Lex – O‘zbekiston» rasmiy huquqiy axborot tizimi. – 09.02.2024. – URL: https://lex.uz/docs/818372?twolang=1. – Murojaat sanasi: 05.12.2025.
6. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi // «Lex – O‘zbekiston» rasmiy huquqiy axborot tizimi. – 22.09.1994. – URL: https://lex.uz/docs/111460. – Murojaat sanasi: 05.12.2025.
7. Constitution of the International Criminal Police Organization – INTERPOL (ICPO-INTERPOL). – Adopted by the General Assembly, Vienna, 1956 (with amendments up to 2023). – Lyon: ICPO-INTERPOL, 2023.
8. INTERPOL. I-24/7 Global Police Communications System. – URL: https://www.interpol.int/How-we-work/INTERPOL-Global-Complex-for-Innovation/I-24-7. – Murojaat sanasi: 05.12.2025.
9. Interpolning O‘zbekiston Respublikasidagi Milliy markaziy byurosining O‘zbekiston Respublikasining huquqni muhofaza qiluvchi organlari va boshqa vakolatli idoralari bilan hamkorlik qilish tartibi to‘g‘risidagi Yo‘riqnomasi
10. Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data (ETS No.108). – Strasbourg: Council of Europe, 1981 (as amended). – URL: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/108
11. Constitution of the International Criminal Police Organization – INTERPOL, art. 3; Universal Declaration of Human Rights, 1948, arts. 5, 9, 10; International Covenant on Civil and Political Rights, 1966, arts. 7, 9, 14; European Convention on Extradition, 1957, arts. 3, 11; Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, 1984, art. 3; INTERPOL Rules on the Processing of Data.

XORIJIY DAVLATLARDA HUQUQBUZARLIKLAR PROFILAKTIKASINI TASHKIL ETISHNING QIYOSIY-HUQUQIY ASOSLARI VA RIVOJLANISH TENDENSIYALARI

KUTLIMURATOV
Maxmudjon Sharipbayevich
Kriminologiya tadqiqot instituti ilmiy xodimi

Annotatsiya. *Mazkur maqolada ayrim rivojlangan xorijiy davlatlarda huquqbuzarliklar profilaktikasini tashkil etishning huquqiy va institutsional asoslari qiyosiy-huquqiy jihatdan tahlil qilingan. Xususan, Rossiya Federatsiyasi, Belarus Respublikasi, Germaniya, Buyuk Britaniya hamda Amerika Qo‘shma Shtatlarida huquqbuzarliklarning oldini olish tizimi, subyektlari, profilaktik choralarning turlari va zamonaviy mexanizmlari o‘rganilgan. Shuningdek, ushbu davlatlarda jamoatchilik bilan hamkorlik, huquqiy ma’rifat, raqamli texnologiyalar, videokuzatuv tizimlari, “Community policing” modeli hamda individual profilaktika institutlarining samaradorligi yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *huquqbuzarliklar profilaktikasi, jamoat xavfsizligi, qiyosiy-huquqiy tahlil, profilaktika subyektlari, individual profilaktika, viktimologiya, huquq-tartibot organlari, jinoyatchilikning oldini olish.*

Аннотация. *В данной статье представлен сравнительно-правовой анализ правовых и институциональных основ организации профилактики преступности в ряде развитых зарубежных стран. В частности, рассматриваются система профилактики преступности, субъекты, виды профилактических мер и современные механизмы в Российской Федерации, Республике Беларусь, Германии, Великобритании и Соединенных Штатах Америки. Также рассматриваются вопросы общественного сотрудничества, правового просвещения, цифровых технологий, систем видеонаблюдения, модели «общественной полиции» и эффективности отдельных профилактических институтов в этих странах.*

Ключевые слова: *профилактика правонарушений, общественная безопасность, сравнительно-правовой анализ, субъекты профилактики, индивидуальная профилактика, виктимология, правоохранительные органы, предупреждение преступности.*

Abstract. *This article presents a comparative legal analysis of the legal and institutional frameworks for organizing crime prevention in certain developed foreign countries. Specifically, it examines the crime prevention systems, participating entities, types of preventive measures, and modern mechanisms employed in the Russian Federation, the Republic of Belarus, Germany, Great Britain, and the United States. Furthermore, the article highlights the effectiveness of public cooperation, legal education, digital technologies, video surveillance systems, the "community policing" model, and mechanisms for individual prevention in these countries.*

Keywords: *crime prevention, public safety, comparative legal analysis, crime prevention entities, individual prevention, victimology, law enforcement agencies, crime prevention.*

Har qanday jamiyatda amalga oshirilayotgan islohotlar, qabul qilinayotgan normativ hujjatlar, avvalambor, ushbu jamiyatda yashayotgan aholining yashash tarzi, mentaliteti, urf-odatlarini, hattoki, oiladagi tarbiya, odob-axloq qoidalarini hisobga olgan holda amalga oshirilishi zarur. Chunki qabul qilinayotgan har qanday qonun kelajakda kutilgan natijani berishi uchun jamiyatdagi ijtimoiy omillar ulkan ahamiyat kasb etadi.

Barcha davlatlarda huquqbuzarliklar profilaktikasi va xavfsizligini ta’minlash faoliyati turli yo‘llar, usullar bilan ta’minlanadi [1]. Ushbu sohada har bir davlat o‘ziga xos tajribaga ega bo‘lib, ilg‘or

tajribalarni o‘rganish hamda ularni yurtimiz jamoat tartibi va xavfsizligini ta’minlash tizimiga tatbiq etish bugunning dolzarb talablaridan biridir.

D.V.Vasilevning fikricha, huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashishda xorij tajribasini o‘rganish jamiyatni rivojlantirishning muhim yo‘nalishlari va yo‘llarini belgilab olish, bashariyatning uzoq tarixiy taraqqiyoti jarayonidagi yanglishuvlar va xato yondashuvlarga qayta yo‘l qo‘yilishining oldini olish imkonini beradi [2].

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, huquqni muhofaza qilish faoliyatini huquqiy tartibga solish masalalarini tadqiq etish barcha davrlarda, ayniqsa, qonun ustuvorligini, inson huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta’minlash, muammolarni hal etish jamiyatning asosiy ehtiyoji va talabiga aylanib ulgurgan bugungi kunda ham huquqshunoslar oldida turgan eng dolzarb vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda.

Rivojlangan mamlakatlar olimlari o‘zlarining ilmiy izlanishlari natijasida erishgan yutuqlarini qonunchilikka tatbiq etish yo‘li bilan ushbu muammoni bartaraf etish, aholi o‘rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish borasida ko‘plab chora-tadbirlarni amalga oshirmoqdalar. Jumladan, **Rossiya Federatsiyasi** qonunchiligida huquqbuzarliklarning umumiy profilaktikasi ularni keltirib chiqaruvchi sabablar va sodir etilishiga imkon bergan yoki osonlashtirgan sharoitlarni aniqlash va bartaraf etishga, shuningdek, fuqarolarning huquqiy ongini rivojlantirish va huquqiy bilimini oshirishga yo‘naltirilgan [3].

Rossiya Federatsiyasi Konstitutsiyasining 72-moddasiga muvofiq, qonuniylik, huquq-tartibot, jamoat xavfsizligini ta’minlash, shuningdek huquqbuzarliklar profilaktikasi Rossiya Federatsiyasi va subyektlarining birgalikdagi boshqaruvida amalga oshiriladi. Ijroiya hokimiyatiga rahbarlikni amalga oshirish asosida Prezident va hukumat qonuniylik, fuqarolarning huquq va erkinliklarini ta’minlash, mulkchilik va jamoat tartibini qo‘riqlash bo‘yicha tashkiliy-boshqaruv chora-tadbirlarini amalga oshiradi, shuningdek jinoiy-huquqiy siyosatning asosiy yo‘nalishlari, resurslarini belgilaydi [4].

Rossiya Federatsiyasi IIV Federatsiya tarkibiga kiruvchi respublikalar IIVlari, o‘lkalar, viloyatlar va federal darajadagi shaharlar ichki ishlar bosh boshqarmalari, boshqarmalari va bo‘limlari, avtonom viloyatlar va okruglar, tuman va shahar ichki ishlar organlari, temiryo‘l, havo va suv transporti tarmoq ichki ishlar organlari, ta’lim muassasalari va ilmiy-tadqiqot markazlari, ichki qo‘shinlar hamda tizimga kiruvchi boshqa tarkibiy tuzilmalarning faoliyatiga rahbarlik qiladi [5].

Rossiya Federatsiyasining 2011-yil 7-fevralda qabul qilgan “Politsiya to‘g‘risida”gi qonunida belgilanganidek, politsiya ijroiya hokimiyati federal organining ichki ishlar sohasidagi yagona markazlashgan tizimi tarkibiy qismi hisoblanib, faoliyatining asosiy yo‘nalishlari quyidagilardan iborat:

– shaxs, jamiyat va davlatni huquqqa xilof tajovuzlardan himoya qilish;

– jinoyat va ma’muriy huquqbuzarliklarning barvaqt oldini olish va fosh etish;

– jinoyatlarni aniqlash va ochish, jinoyat ishlari bo‘yicha surishtiruvni amalga oshirish;

– qidiruvni tashkil etish;

– ma’muriy huquqbuzarliklar to‘g‘risidagi ishlarni yuritish va ma’muriy jazolarni ijro etish;

– jamoat joylarida huquq-tartibotni ta’minlash;

– yo‘l harakati xavfsizligini ta’minlash;

– qurol savdosi sohasidagi Rossiya Federatsiyasi qonunchiligiga rioya etilishi ustidan nazoratni amalga oshirish;

– xususiy detektivlik va qo‘riqlash faoliyati sohasidagi Rossiya Federatsiyasi qonunchiligiga rioya etilishi ustidan nazoratni amalga oshirish;

– mulk va obyektlarni qo‘riqlash;

– jabrlanuvchilar, guvohlar va jinoyatga oid sud ishi yurituvidagi boshqa ishtirokchilar, sudyalar, prokurorlar, tergovchilar va huquqni muhofaza qiluvchi va nazorat organlarining boshqa mansabdor shaxslari hamda qo‘riqlanishi talab etiladigan boshqa shaxslarni davlat himoyasi bilan ta’minlash;

– ekspert-kriminalistik faoliyatni amalga oshirish [6].

Buyuk Britaniyada patrullik naryadlari xizmat faoliyati mobaynida huquqbuzarliklarning barvaqt oldini olish maqsadida yo‘l harakatini tartibga soladilar va nazorat qiladilar, yashiringan jinoyatchilarni qidirib topishda ishtirok etadilar, boshqa tarmoq xizmatlari uchun kerakli ma’lumotlarni to‘playdilar hamda turli favqulodda vaziyatlarda fuqarolarga yordam ko‘rsatadilar. Rivojlangan mamlakatlar politsiyasining patrullik xizmatlariga zamonaviy texnik ta’minot xos bo‘lib, bu naryadlarning yuqori safarbarligiga erishish imkonini beradi. Masalan, Londonning eng chekka provinsiyasidan jinoyat haqida xabar tushgach, patrul bo‘linmasi dispetcherlik punktidan o‘rtacha 2,5–3 minut ichida voqea joyiga yetib borishga qodir.

Patrul naryadlari axborot ta’minotiga ham katta e’tibor qaratilgan. Ular aloqa vositalari va kompyuter texnikasi bilan yaxshi qurollangani bois kerakli ma’lumotni axborot markazi ma’lumotlar bazasidan tezda olish imkoniyatiga ega. Keyingi yillarda rivojlangan mamlakatlarda politsiyaning jinoyatchilikka qarshi kurashish, huquqbuzarliklarning barvaqt oldini olishni amalga oshirish, jamoat tartibi va xavfsizligini ta’minlash faoliyatini yengillashtirish maqsadida katta ko‘chalar va posyolkalarda videokuzatuv uskunalari o‘rnatila boshlandi. Mazkur kameralarda olingan huquqbuzarlik yoki jinoyatga oid rasmlar orqali ish olib borish politsiyaga katta qulaylik yaratadi.

Xorijiy davlatlarda huquqbuzarliklarning barvaqt oldini olishni amalga oshirish, jamoat tartibi va xavfsizligini ta’minlashda keng qo‘llaniladigan usullardan yana biri – huquqbuzarliklarning sabab va shart-sharoitlarini aniqlash, “muammoni hal qilish” bo‘lib, u politsiya tomonidan qo‘llaniladigan zamonaviy usullarni o‘z ichiga olgan yangi ish usuli hisoblanadi [7].

Belarus Respublikasi qonunchiligida “huquqbuzarliklar profilaktikasi huquqbuzarliklar profilaktikasi subyektlarining “Huquqbuzarliklar profilaktikasi bo‘yicha faoliyatning asoslari to‘g‘risida”gi qonun va boshqa qonun hujjatlarga muvofiq fuqarolarning huquqqa xilof harakatlarni sodir etishiga yo‘l qo‘ymaslik maqsadida ijtimoiy jarayon va ularning sodir etilishiga imkon bergan sharoitlarni aniqlash va ularni bartaraf etish bo‘yicha chora-tadbirlarni ishlab chiqish va amalga oshirish faoliyati”[8].

Har bitta davlatning ushbu sohadagi qonun hujjatlarini va huquqshunos olimlarining fikrlarini tahlil qiladigan bo‘lsak, barchasida huquqbuzarliklar profilaktikasiga umumiy ta’rif berilganligiga guvoh bo‘lamiz. Ya’ni ushbu huquqbuzarliklar profilaktikasining qanday amalga oshirilishi, oldiga qo‘ygan maqsadlari, vazifalari, shuningdek, huquqbuzarliklar profilaktikasi yuzasidan qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlarning protsessual huquqda o‘z aksini qay tarzda topishi va kelajakda qanday natijalarga erishishi ko‘rsatilgan.

Qiyosiy-huquqiy tahlil shundan dalolat beradiki, o‘rganilgan xorijiy davlatlar qonunchiligida “huquqbuzarliklar” tushunchasiga berilgan ta’riflar milliy qonunchilikdagi ta’rif bilan mazmunan mos keladi. Jumladan:

Rossiya Federatsiyasining 2016-yil 23-iyunda qabul qilingan *“Rossiya Federatsiyasida huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimining asoslari to‘g‘risida”*gi Federal qonunida “ma’muriy yoki jinoiy javobgarlikka tortishga asos bo‘luvchi g‘ayrihuquqiy qilmish *(harakat, harakatsizlik)* ma’muriy huquqbuzarlik yoki jinoyat”;

Belarus Respublikasining 2014-yil 4-yanvarda qabul qilingan *“Huquqbuzarliklar profilaktikasi bo‘yicha faoliyatning asoslari to‘g‘risida”*gi qonunida “sodir etilganligi uchun ma’muriy yoki jinoiy javobgarlik nazarda tutilgan, aybli, g‘ayrihuquqiy harakat *(harakatsizlik)*” sifatida ta’riflangan.

Ahamiyat berilsa, “huquqbuzarlik; tushunchasini ta’riflashda O‘zbekiston va Rossiya Federatsiyasi qonunlarida g‘ayrihuquqiy qilmish *(harakat yoki harakatsizlik)* tushunchasi, Belarus Respublikasi qonunida g‘ayrihuquqiy harakat *(harakatsizlik)* tushunchasi qo‘llanilgan.

Fikrimizcha, Belarus Respublikasi qonunidagi ushbu yondashuv qo‘llab-quvvatlanishga loyiqdir. Darhaqiqat, O‘zbek tilining izohli lug‘atida “qilmish” tushunchasi “qilingan ish”, “nojo‘ya ish”, “harakat”, “faoliyat” ma’nolarini anglatadi. Shunga asoslangan holda aytish mumkinki, qilmish faqat mexanik harakatda ifodalanadi. Harakatsizlikni qilmish sifatida baholash munozaralidir.

O‘tkazilgan tahlillarni umumlashtirib, shunday xulosaga kelish mumkin: *huquqbuzarlik – sodir etilganligi uchun ma’muriy yoki jinoiy javobgarlik nazarda tutilgan, aybli, g‘ayrihuquqiy harakat yoki harakatsizlik*.

Tadqiqot jarayonida O‘zbekiston Respublikasining “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida”gi qonuni va mazkur qonun bilan tartibga solinadigan munosabatlar tahlili bilan bir qatorda, ayrim xorijiy davlatlarning huquqbuzarliklar profilaktikasi faoliyati tizimini tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlar ham tahlil qilindi.

Xususan, Rossiya Federatsiyasining 2016-yil 23-iyunda qabul qilingan “Rossiya Federatsiyasida

huquqbuzarliklarning oldini olish tizimining asoslari to‘g‘risida”gi [9] Federal qonunining 2-moddasida *huquqbuzarliklar profilaktikasi – huquqbuzarliklar sodir etilishiga imkon berayotgan sabablar va shart-sharoitlarni aniqlash hamda bartaraf etishga, shuningdek, huquqbuzarliklar yoki jamiyatga zid xatti-harakatlarning oldini olish maqsadida shaxslarga tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatishga qaratilgan ijtimoiy, huquqiy, tashkiliy, axborot va boshqa xususiyatdagi chora-tadbirlar majmuasi* sifatida belgilangan.

Rossiya Federatsiyasida huquqbuzarliklarning oldini olish tizimi sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo‘nalishlari Prezident tomonidan belgilanadi. Rossiya Federatsiyasida huquqbuzarliklarning oldini olish tizimining huquqiy asoslari mamlakat Konstitutsiyasi va xalqaro huquqning umume’tirof etilgan prinsiplari va normalari, xalqaro shartnomalar, federal konstitutsiyaviy qonunlar, 2016-yil 23-iyunda qabul qilingan “Rossiya Federatsiyasida huquqbuzarliklarning oldini olish tizimining asoslari to‘g‘risida” qonun va boshqalar, Prezidentning normativ-huquqiy hujjatlari, Rossiya Federatsiyasi hukumati, federal ijro etuvchi hokimiyat organlarining normativ-huquqiy hujjatlari, shuningdek Rossiya Federatsiyasi subyektlarining normativ-huquqiy hujjatlari va jinoyatchilik sohasidagi masalalarni tartibga soluvchi mahalliy davlat hokimiyati organlarining normativ-huquqiy hujjatlari bilan tartibga solinadi [10].

“Rossiya Federatsiyasida huquqbuzarliklarning oldini olish tizimining asoslari to‘g‘risida”gi qonunga muvofiq huquqbuzarliklarning oldini olishning maqsadi shaxs, jamiyat va davlatni noqonuniy tajovuzlardan himoya qilishdir. Mazkur qonunga asosan profilaktik tadbirlarning turlari (umumiy va yakka tartibdagi):

1) huquqbuzarliklarni keltirib chiqaradigan ijtimoiy-iqtisodiy, huquqiy va boshqa sabablarni va shart-sharoitlarni aniqlash, o‘rganish, yo‘q qilish (minimallashtirish, zararsizlantirish)ga qaratilgan huquqbuzarliklarning umumiy oldini olish yoki federal, mintaqaviy, mahalliy va idoraviy darajalar, shuningdek fuqarolarning huquqiy ongi darajasini oshirish;

2) shaxslarning xatti-harakatlarini ijobiy tuzatish, kriminogen faktlarni yo‘q qilish yoki zararsizlantirish maqsadida huquqbuzarliklarning oldini olish tizimining subyektlari tomonidan shaxsning jinoyatgacha bo‘lgan xatti-harakatlari faktlari asosida amalga oshiriladigan huquqbuzarliklarning individual profilaktikasi.

Qonunga ko‘ra profilaktik ta’sir ko‘rsatish shakllari quyidagilar:

– huquqiy ma’rifat va huquqiy axborot berish – fuqarolarga qonunlar, huquq va majburiyatlar haqida ma’lumot berish;

– profilaktik suhbat – shaxs bilan huquqbuzarliklarning oldini olishga qaratilgan shaxsiy muloqot;

– rasmiy ogohlantirish – huquqbuzarlik yoki jamiyatga zid xatti-harakatlarni davom ettirishga yo‘l qo‘yib bo‘lmasligi to‘g‘risida e’lon;

– profilaktik hisobga olish – huquqbuzarlikka moyil shaxslarni ro‘yxatga olish va kuzatib borish;

– taqdimnoma kiritish – huquqbuzarlikka olib keladigan sabab va shart-sharoitlarni bartaraf etish bo‘yicha takliflar;

– profilaktik nazorat – shaxslarning xatti-harakatlarini kuzatib, huquqbuzarliklar sodir bo‘lishining oldini olish;

– ijtimoiy moslashuv – shaxslarni jamiyatga qo‘shib, ijtimoiy muhitga moslashtirish;

– qayta ijtimoiylashuv (resotsializatsiya) – huquqbuzarlikka moyil shaxslarning ijtimoiy faoliyatini tiklash;

– ijtimoiy reabilitatsiya – huquqbuzarlikdan jabr ko‘rgan shaxslarning jamiyatdagi faoliyatini tiklash va qo‘llab-quvvatlash;

– yordam ko‘rsatish – huquqbuzarlikdan jabr ko‘rgan yoki shunday xavf ostida bo‘lgan shaxslarga yordam berish [11].

Qonun hujjatlarida belgilangan tartibda profilaktika tizimi subyektlari tomonidan qo‘llaniladigan huquqbuzarliklarning individual profilaktikasining boshqa choralari ham kiradi.

Belarus Respublikasida huquqbuzarliklarning oldini olish 2014-yil 4-yanvarda qabul qilingan “Huquqbuzarliklar profilaktikasi bo‘yicha faoliyatning asoslari to‘g‘risida”gi qonun bilan tartibga solinadi [11].

Mazkur qonunning 6-moddasiga asosan huquqbuzarliklar profilaktikasi subyektlari: ichki ishlar organlari; prokuratura organlari; davlat xavfsizlik organlari; chegara xizmati organlari; bojxona organlari; davlat muhofazasi organi; Davlat nazorat qo‘mitasi; favqulodda vaziyatlar bo‘yicha organlari va bo‘limlari; Qurolli Kuchlar, Ichki ishlar vazirligining ichki qo‘shinlari, boshqa davlat harbiy tuzilmalari va harbiylashtirilgan tashkilotlar; mahalliy ijro etuvchi va ma’muriy organlar; Sog‘liqni saqlash vazirligi, viloyat ijroiya qo‘mitalarining tarkibiy bo‘linmalari; Ta’lim vazirligi; Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi, ijtimoiy xizmat ko‘rsatish muassasalari; Adliya vazirligi, viloyat ijroiya qo‘mitalarining tarkibiy bo‘linmalari, Minsk shahar Ijroiya qo‘mitasi, odil sudlov sohasida davlat va hokimiyat vakolatlarini amalga oshiradi; Prezident huzuridagi Hayvonot dunyosi va florani muhofaza qilish davlat inspeksiyasi; davlat ommaviy axborot vositalari tahririyatlari vazifalari yuklatilgan yuridik shaxslar; huquqni muhofaza qilish jamoat punktlari kengashlari; ixtiyoriy otryadlar; jamoat birlashmalari va boshqa tashkilotlar.

Huquqbuzarliklarning oldini olish bo‘yicha tadbirlarni muvofiqlashtirish Belarus Respublikasi Bosh prokurori hamda hududiy va transport prokuraturalarining bo‘ysunuvchi prokurorlari tomonidan, shu jumladan jinoyatchilik va korrupsiyaga qarshi kurashish bo‘yicha muvofiqlashtiruvchi kengashlar tomonidan olib boriladi [12].

Germaniyada huquqbuzarliklarning oldini olish *birlamchi, ikkilamchi* va *uchinchi* darajali profilaktikaga ajratiladi [13]. Birlamchi omil huquqbuzarliklarning oldini olishda ijtimoiylik adolat tuyg‘usini shakllantirishga muhim ahamiyat kasb etadi. Ikkilamchi omil politsiya tomonidan amalga oshiriladi va huquqbuzarliklardan saqlanishning qonuniy vositalari bilan bog‘liq. Uchinchi darajali profilaktika – bu huquqbuzarlarni jazolash va qayta ijtimoiy hayotga moslashtirish jarayonida qo‘llaniladigan profilaktika choralar va vositalar yig‘indisidan iborat.

Germaniya politsiya amaliyotida huquqbuzarliklar ko‘pincha himoyasiz jabrlanuvchi yoki obyekt bilan uchrashganda sodir etiladi degan qarash keng targ‘ib qilinadi. Shuning uchun profilaktika choralari huquqbuzarga yoki xavfsizlik tizimiga yoki potensial jabrlanuvchiga (individual, umumiy va jabrlanuvchining profilaktikasi) qaratilgan bo‘lishi kerak. Ushbu uchlikda himoya profilaktikasi va uning o‘zini o‘zi himoya qilishga qaratilgan aholi bilan maqsadli ishlashga alohida e’tibor qaratilmoqda. Xuddi shu maqsadda hozirgi kunda ham huquqbuzarliklarning oldini olish bo‘yicha maslahatlarni bepul tarqatish, radioeshittirishlar va televizion dasturlarda namoyish etish amaliyoti keng tarqalgan.

Xususan, politsiya tomonidan “Politsiya maslahat beradi” nomli huquqbuzarliklarning oldini olish bo‘yicha maxsus dastur mavjud bo‘lib, uning asosiy g‘oyasi politsiya xodimining jamoatchilik bilan keng aloqasini ta’minlash hisoblanadi [14].

Buyuk Britaniyada huquqbuzarliklarning oldini olish uchun minimal standartlar ishlab chiqilgan bo‘lib, aholining politsiya bilan hamkorligini oshirish uchun keng ko‘lamli maxsus chora-tadbirlar amalga oshirib kelinmoqda. Xususan, fuqarolarning patrul xizmatida hamda huquqbuzarliklar sodir etilgan joylarda maxsus navbatchilik qilish amaliyoti yo‘lga qo‘yilgan. Hatto, politsiya ishida ishtirok etish fikrini bildirgan faol aholi vakillari uchun politsiya transport vositalarida harakatlanish, politsiya kiyimlarida bo‘lish (nishonlar va xizmat lavozimlarisiz), radioaloqa vositalaridan foydalanish, tayoqchalar, kishan va hatto qurollarni olib yurish huquqlariga ega bo‘lish amaliyoti ham yo‘lga qo‘yilgan. Mazkur huquqlarning berilishi ortida politsiya ishida ishtirok etuvchi fuqarolar tomonidan huquqbuzarliklarning oldini olishda xavfsizligini ta’minlash bilan bir qatorda, ularni maxsus organlar zimmasidagi mas’uliyat hissini uyg‘otishga xizmat qiladi deb baholanib, hukumat tomonidan bunday chora-tadbirlarning barchasi jamiyat va davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlanib kelinmoqda [15].

Amerika Qo‘shma Shtatlarida huquqbuzarliklarni profilaktika qilish choralarining uchta modeli mavjud: *davlat muassasasi modeli, individual xavfsizlik modeli va atrof muhitga ta’sir qilish modeli*.

Masalan, ba’zi shtatlarda fuqarolarning huquqni muhofaza qilish organlarida ishtirok etishi orqali o‘g‘rilik jinoyatlarining sodir etilishi 30 foizga kamayishiga erishilgan [16]. AQSH politsiya departamentlari faoliyatini tekshirgan ko‘plab komissiyalar ushbu tuzilmalar aholidan ajratilgan va mamlakatda huquqbuzarliklar holatining rivojlanishini nazorat qila olmaydilar, degan xulosaga kelishdi. Yangi strategiya jamoatchilik politsiyasi deb ataladi. Unga ko‘ra, politsiyaning asosiy

TADQIQOTCHI MINBARI

O‘z.KTI | Kriminologik faoliyat _ Ilmiy-amaliy jurnal | №3-2026 (8)

vazifasi huquqbuzarliklar profilaktikasida faol bo‘lish, hodisalar haqidagi xabarlarga javob bermaslikdir. Asosiy urg‘u aholi yashaydigan joylarda politsiyachilar mavjudligini namoyish etishga qaratilgan.

AQSHda jinoyatchilikning oldini olishda politsiya va jamoat hamkorligi zamonaviy texnologiyalar yordamida amalga oshiriladi.

“Community Policing” dasturi – politsiyaning mahalliy aholi bilan yaqin hamkorligi, bu huquqbuzarliklarning oldini olishda jamoatchilik ishtirokini oshiradi.

Smart texnologiyalar – yuqori aniqlikdagi videokameralar, sun’iy intellekt yordamida jinoyatni bashorat qilish tizimlari, politsiya patrul mashinalarida real vaqtda ma’lumotlarni qayta ishlash imkoniyati [17].

Xorijiy mamlakatlar tajribasida huquqbuzarlik profilaktikasini amalga oshirish faoliyatida huquq-tartibot idoralarini emas, balki huquqbuzarliklarning bartaraf etilishidan ko‘proq manfaatdor bo‘lgan ijtimoiy muhit va aholining ahamiyati muhim ekanligiga e’tibor qaratiladi. Politsiyaning asosiy maqsadi aholini jinoyatchilikdan ogohlantirishga qaratilgan. Buni Amerika ko‘chalarda patrul politsiyasining muntazamligi, fuqarolar orasida jamoat joylarda huquqbuzarlikka yo‘l qo‘ymaslik to‘g‘risida faol tushuntirish ishlarining olib borilishi, huquqbuzarlar va jinoyatchilarning ma’lumot olish vositalari to‘g‘risida aholi bilan birga harakat olib borishlarida kuzatish mumkin.

AQSH politsiya organlarining yetarli moliyalashtirilishi ularni aholini huquqni himoya qilish ishlariga jalb qilishlariga imkon beradi. Politsiya organlari bilan jinoyatchilarni qidirishga faol qatnashgan fuqarolar va ko‘ngilli jamoatchilik klublari a’zolariga pul mukofotlari, faxriy yorliqlar, sovg‘alar, esdalik nishonlarining berilishi va boshqalar shular jumlasidandir.

Barcha o‘quv muassasalarida – boshlang‘ich maktabdan oliy o‘quv yurtlarigacha – amaliy viktimologiya mashg‘ulotlari o‘tkaziladi. Xohlovchilar faqatgina ma’ruza tinglamasdan, maxsus treninglarda qatnashib o‘zini o‘z himoya qilish, ekstremal vaziyatlarda o‘zini tutish malakalarini o‘zlashtirishlari mumkin [18].

Amerika olimlarining viktimologiya bo‘yicha ishlanmalari fuqarolarda katta qiziqish uyg‘otmoqda. Ular fuqarolarga turli vaziyatlarda o‘zini tutish to‘g‘risida qulay tavsiyalar beradi. Xususan, “Siz birinchi marta begona shahardasiz”, “Kechki sayr” metodlari shular jumlasidandir.

Shu bilan birga, politsiya odamlarga yaqinroq bo‘lish uchun avtoulovlardan foydalanishni deyarli tark etdi. Xuddi shu maqsadda ular velosipedlardan yoki piyoda patruldan foydalanishni boshladilar. Bu esa, o‘z navbatida, davlat tomonidan mazkur sohaga katta xarajat ajratmasdan sohani rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

Fikrimizcha, rivojlangan mamlakatlar tajribasidan foydalangan holda, O‘zbekistonda ham huquqbuzarliklarning oldini olishga **xususiy sektor**ni jalb etish va xususiy amaliyot bilan shug‘ullanuvchi **izquvarlar** faoliyatini qo‘llab-quvvatlash orqali huquqbuzarlik va jinoyatchilikning sezilarli darajada kamayishiga erishish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, xorijiy davlatlarning huquqbuzarliklar profilaktikasi sohasidagi tajribasi ushbu faoliyatni samarali tashkil etishda faqat huquqni muhofaza qiluvchi organlar emas, balki jamiyat, fuqarolik institutlari va aholining faol ishtiroki ham muhim ahamiyat kasb etishini ko‘rsatadi. Rivojlangan davlatlar amaliyoti shuni tasdiqlaydiki, huquqbuzarliklarning oldini olishga kompleks yondashuvni qo‘llash, ya’ni huquqiy, ijtimoiy, tashkiliy, axborot va psixologik choralarni uyg‘unlashtirish orqali jinoyatchilik darajasini sezilarli kamaytirishga erishish mumkin.

Qiyosiy-huquqiy tahlil natijasida Rossiya Federatsiyasi, Belarus Respublikasi, Germaniya, Buyuk Britaniya va Amerika Qo‘shma Shtatlarida huquqbuzarliklar profilaktikasining o‘ziga xos modellari shakllanganligi aniqlandi. Xususan, Rossiya Federatsiyasida profilaktika faoliyati markazlashgan davlat boshqaruvi asosida tashkil etilgan bo‘lsa, Germaniyada birlamchi, ikkilamchi va uchinchi darajali profilaktika tizimi samarali qo‘llaniladi. Buyuk Britaniya hamda AQSHda esa jamoatchilik bilan hamkorlikka asoslangan “Community policing” modeli va zamonaviy texnologiyalar yordamida profilaktika faoliyatini amalga oshirish ustuvor yo‘nalish sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, xorijiy davlatlar qonunchiligida huquqbuzarliklarning oldini olishning asosiy maqsadi shaxs, jamiyat va davlatni g‘ayrihuquqiy tajovuzlardan himoya qilish, huquqbuzarliklarning sabab va shart-sharoitlarini aniqlash hamda ularni bartaraf etishdan iboratdir. Shu bilan birga, ushbu davlatlarda huquqiy ma’rifatni oshirish, aholining huquqiy ongini shakllantirish, profilaktik hisob, profilaktik nazorat, ijtimoiy moslashtirish va reabilitatsiya kabi choratadbirlarga alohida e’tibor qaratilgan.

Maqolada o‘rganilgan xorijiy tajribalar asosida O‘zbekiston Respublikasida ham jamoatchilik ishtirokini kengaytirish, profilaktik faoliyatga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, sun’iy intellekt va videokuzatuv tizimlaridan foydalanish, fuqarolarning huquqiy madaniyatini oshirish hamda xususiy sektor va nodavlat tashkilotlarning ishtirokini kuchaytirish muhim ahamiyatga ega.

Bundan tashqari, “huquqbuzarlik” tushunchasini qonunchilikda “g‘ayrihuquqiy harakat yoki harakatsizlik” sifatida ifodalash nazariy va amaliy jihatdan maqsadga muvofiq ekanligi asoslandi. Chunki “qilmish” tushunchasi ayrim hollarda faqat faol harakatni anglatishi mumkin bo‘lib, harakatsizlikni qamrab olishda munozarali holatlarni yuzaga keltiradi.

Foydalanilgan manbalar

1. Ziyodullayev M.Z. Ichki ishlar organlari tayanch punktlarini boshqarishni takomillashtirish: Yurid. fan. d-ri. ... dis. – T., 2019. – 294 b.
2. Васильев В.Д. Концепции организации деятельности полиции и возможности их использования в отечественной практике: По материалам США и некоторых стран Зап. Европы: Автореф. дис. канд. юрид. наук. – М., 2005.
3. Федеральный Закон Российской Федерации от 23 июня 2016 года №182-ФЗ «Об основах системы профилактики правонарушений в Российской Федерации» http://mvd.ru/document.
4. Криминология / Под ред. проф. Н. Ф. Кузнецевой, проф. В. В. Лунеева. – М., 2004. – С. 204.
5. Указ Президента Российской Федерации от 18.07.1996 г. № 1039 «Об утверждении Положения о Министерстве внутренних дел Российской Федерации». http://kremlin.ru/ acts/ bank/9733. (мурожаат вақти: 17.07.2026 й).
6. Федеральный закон Российской Федерации от 07.02.2011 г. N 3-ФЗ «О полиции» (редакция от 13.07.2015) / http://sudact.ru/law. (мурожаат вақти: 17.07.2026 й.
7. Работа полиции в обществе: Пособие для преподавателей / Ин-т. «Открытое общества». – М. 2021. – С. 12.
8. Закон Республики Беларусь от 4 января 2014 г №122-З «Об основах деятельности по профилактике правонарушений» // www.pravo.by.
9. O‘zbek tilining izohli lug‘ati / A. Madvaliyev tahriri ostida. Beshinchi jild. – T., 2018. – 291-b.
10. Федеральный закон от 23 июня 2016 г. N 182-ФЗ “Об основах системы профилактики правонарушений в Российской Федерации”. Электрон манбаа: https://ivo.garant.ru/#/document/71428030/paragraph/1:0.
11. Rossiya Federatsiyasining 2016-yil 23-iyunda qabul qilgan “Rossiya Federatsiyasida jinoyatchilikning oldini olish tizimining asoslari to‘g‘risida”gi qonuni. http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=64951.
12. Belarus Respublikasining 2014-yil 4-yanvardagi “Huquqbuzarliklari profilaktikasi asoslari to‘g‘risida”gi qonuni. https://pravo.by/upload/docs/op/H11400122.
13. Криминология: Учебник для вузов / под ред. В. Д. Малькова. Москва. Юстицинформ. 2006 г.
14. Криминология: Учебник для академического бакалавриата / В.И. Авдийский [и др.]; под редакцией В.И. Авдийского. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва: Издательство Юрайт, 2018. – С. 301.
15. Криминология: Учебник для вузов / под ред. В.Д. Малькова. Москва. Юстицинформ. 2006 г. С 232.
16. Криминология: Учебник для вузов / под ред. В.Д. Малькова. Москва. Юстицинформ. 2006 г. С 125.
17. Майоров А.В. Международный опыт защиты жертв преступлений (Научная статья) // Материалы 66-научной конференции Южно-Уральского государственного университета (апрель 2014 года): веб-сайт – http://www.susu.ac.ru.
18. Babaxanov H.Q. Huquqbuzarliklarning oldini olishda xorijiy tajribaning ahamiyati va uning samaradorligini oshirish bo‘yicha chora-tadbirlar. https://zenodo.org/records/14938657.

KRIMINOLOGIK FAOLIYAT

ILMIY-AMALIY JURNAL

№3 - 2026 (8)
ISSN 3060-5024

Original-maket O‘zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti
Tahririy-noshirlik markazida tayyorlandi.

Maqolalar har qanday usulda to‘liq yoki qisman ko‘chirilib bosilganida
«O‘zbekiston Respublikasi Kriminologia tadqiqot institutining «Kriminologik faoliyat»
ilmiy-amaliy jurnali»dan olinganligi ko‘rsatilishi shart.
Materiallarda keltirilgan fakt va raqamlar, ko‘chirmalar, iqtisodiy statistik ma’lumotlar
rostligi va aniqligi uchun muallif javob beradi.
Muallif fikri tahririyat nuqtai nazaridan farq qilishi mumkin.
Tahririyatga kelgan qo‘lyozma taqriz qilinmaydi va qaytarilmaydi.
Tahririyat xatlar mualliflari bilan yozishmaydi.

Muharrirlar: B.A. Yarov, G.T. Muminova
Dizayn va sahifalovchi: G.T. Muminova
Texnik muharrir: A.R. Fayziyev

Bichimi 60x40 1/8. Bosma tabag'i 13,0. Adadi 50 nusxa
Bosishga ruxsat etildi 23.09.2026 yil. Buyurtma № 26/50

O‘zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti
Tahririy-noshirlik markazida chop etildi

100187 Toshkent shahri, Mirzo Ulug‘bek tumani, Buyuk ipak yo‘li ko‘chasi, 243
Tel.: +998 (71) 231-39-77 Website: kti.iiv.uz

© O‘zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti
TAHRIRIY-NOSHIRLIK MARKAZI